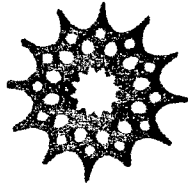


بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۳۸۲ / ۳ / ۳۰



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
(پژوهشکده تاریخ)

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
توسعه و ارتقاء

پایان نامه تحصیلی برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

تاریخ ایران دوره اسلامی

موضوع:

وضعیت سیاسی بلوچستان از ابتدای سلطنت قاجاریه تا نهضت مشروطه
۱۲۱۰ تا ۱۳۲۴ق / ۱۷۹۵ تا ۱۹۰۶م.

استاد راهنما:

دکتر علی اصغر مصدق

استاد مشاور:

دکتر ناصر تکمیل همایون

ع.ص.ا

پژوهش : عبدالودود سپاهی

بهار ۱۳۸۲

معرفی منابع و مأخذ

الف - منابع تاریخ نگاری داخلی و خارجی

ب - رساله ها

ج - سفرنامه ها

د - روزنامه ها

ه - اسناد

و - مطالعات و تحقیقات جدید

بخش مقدماتی

فصل اول - جغرافیای بلوچستان

۱- جغرافیای طبیعی

الف - موقعیت و حدود

ب - کوهها

۲- مشخصات اقلیمی و آب و هوا

الف - آب و هوا

ب - ریزش های جوی

ج - رودها

فصل دوم - نگاهی به تاریخ بلوچستان از صفویه تا روی کار آمدن قاجاریه

درآمد

الف - دوره صفوی

۱- نخستین نفوذ صفویان

۲- فتح بلوچستان در دوره شاه عباس

۳- وضعیت بلوچستان پس از شاه عباس

۴- رقابت های گورکانیان و صفویان در مرزهای شرقی

ب - دوره افشاریان

۱- نادر شاه و بلوچستان

۲- دوران پس از نادر شاه

حاصل سخن

بخش نخست - بلوچستان و رقابت های استعماری

درآمد

فصل اول - رقابت دولت های اروپایی و توجه به بلوچستان

۵۹	۱- زمینه های توجه به بلوچستان
۶۱	۲- رقابت فرانسه و انگلیس در هند
۶۳	۳- نخستین اقدامات انگلیسی ها جهت شناسایی بلوچستان
۶۷	۴- سیاست ایجاد کمربند حایل
۶۸	۵- ایران و گسترش مرزهای شرقی
۷۱	فصل دوم - قاجارها و بلوچستان
۷۱	۱- وضعیت سیاسی بلوچستان
۷۳	۲- حضور قاجارها در بلوچستان
۸۰	فصل سوم - شورش آقا خان محلاتی و گسترش آن در بلوچستان
۸۰	۱- آقاخان در بلوچستان
۸۲	۲- پیشروی دولت ایران به سوی هرات و تحریک آقاخان
۸۳	۳- مرحله نخست شورش
۸۹	۴- دومین مرحله شورش
۹۷	۵- بررسی نقش انگلیسی ها در شورش آقاخان
۱۰۰	۶- نخستین تلاش قاجارها برای نفوذ مسالمت آمیز در بلوچستان
۱۰۲	حاصل سخن

بخش دوم - بلوچستان در دوره ناصری

۱۰۴	درآمد
۱۰۵	فصل اول - اوضاع سیاسی بلوچستان در سال های ۱۲۶۴ تا ۱۲۹۵ قمری
۱۰۵	۱- حکومت موید الدوله و خاناباخان
۱۱۲	۲- دوران فرمانروایی سپهدار و وکیل الملک
۱۱۵	۳- نگاهی به سال های حاکمیت ابراهیم خان سعد الدوله
۱۱۷	۴- سیاست دولت انگلیس در آغاز سلطنت ناصر الدین شاه
۱۱۹	۵- معاهده پاریس و تاثیر آن بر بلوچستان
۱۲۲	فصل دوم - خطوط تلگراف و زمینه سازی برای تعیین حدود
۱۲۲	۱- شورش هند و تصمیم دولت انگلیس برای کشیدن خطوط تلگرافی
۱۲۴	۲- قراردادهای حفاظت از خطوط تلگراف با سرداران بلوچ
۱۲۶	۳- قرارداد احداث خط تلگراف با دولت ایران و بروز مشکلات
۱۳۱	فصل سوم - تشکیل کمیسیون اول تعیین حدود مرزی
۱۳۱	۱- زمینه های تعیین حدود
۱۳۱	الف) پیشروی ایران در شرق و نگرانی انگلیسی ها

۱۳۳	ب) فتوحات روس ها در آسیای مرکزی و به خطر افتادن امنیت هندوستان
۱۳۳	۲- خان نشین کلات از ابتدا تا تشکیل کمیسیون اول مرزی
۱۳۴	۳- موافقت ایران برای تعیین حدود مرزی
۱۵۱	۴- اختلاف بر سر کوهک
۱۵۴	۵- سرداران بلوچ و کمیسیون اول مرزی
۱۵۸	فصل چهارم . اوضاع داخلی بلوچستان در سال های ۱۲۹۵ تا ۱۳۱۳ ق.
۱۵۸	۱- حکومت فیروز میرزا فرمانفرما
۱۶۰	۲- اوضاع بلوچستان در سال های حکومت ناصر الدوله
۱۶۲	۳- شورش مردم بلوچستان
۱۶۷	۴- حکومت صاحب دیوان
۱۶۹	۵- حاکمیت عبدالحسین میرزا و مهاجرت مردم بلوچستان
۱۷۲	فصل پنجم - دومین کمیسیون مرزی
۱۷۲	۱- زمینه های تشکیل کمیسیون
۱۷۲	الف) ادامه اختلاف بر سر کوهک و طرح قضیه ماشکید
۱۷۶	ب) رقابت روسیه و انگلستان
۱۷۸	۲- توافق ایران جهت تشکیل کمیسیون مرزی
۱۸۱	۳- موضع عبدالحسین میرزا فرمانفرما در برابر کمیسیون مرزی
۱۸۵	حاصل سخن
	بخش سوم - اوضاع سیاسی بلوچستان در دوره مظفر الدین شاه
۱۸۸	درآمد
۱۸۹	فصل اول - شورش بلوچستان پس از ناصر الدین شاه
۱۸۹	۱- حاکمان کرمان و بلوچستان در دوره مظفر الدین شاه
۱۹۰	۲- زمینه های قیام
۱۹۴	۳- قیام علیه حضور انگلیسی ها
۲۰۰	فصل دوم - بررسی سیاست های انگلیس در دوره مظفر الدین شاه
۲۰۰	۱- حاکمان قاجاری بلوچستان و انگلیسی ها
۲۰۳	۲- احداث خط تلگراف تهران - سرحد بلوچستان
۲۰۴	۳- نقض حاکمیت ایران بر میرجاوه و دخالت روسیه
۲۰۹	فصل سوم - اوج مداخله انگلیسی ها در بلوچستان
۲۰۹	۱- حکومت علاء الملک و کنترل بلوچستان توسط انگلیسی ها
۲۱۵	۲- سیاست انگلیسی ها در دوره ظفر السلطنه

۲۱۶	۳- حکومت ولی خان و مهاجرت مردم بلوچستان
۲۲۱	۴- قاچاق اسلحه در بلوچستان
۲۲۱	۵- نهضت مشروطه و بلوچستان
۲۲۳	حاصل سخن
۲۲۴	نتیجه
۲۲۸	ضمایم
۲۳۸	اسناد
۲۵۰	تصاویر
۲۵۴	نقشه
۲۵۹	منابع و مأخذ

بررسی وضعیت سیاسی بلوچستان در دوره قاجار، یکی از مسایل مهم تاریخ ایران است که کمتر بدان پرداخته شده است. بلوچستان از نخستین مناطق جنوبی ایران بود که در رقابت‌های کشورهای اروپایی به علت همسایگی با هندوستان و داشتن نقش معبر برای این سرزمین، مورد توجه آنها قرار گرفت.

تحقیق و پژوهش در تاریخ منطقه، نشان می‌دهد که دولتمردان کشور ما در دوره قاجار چگونه به سرزمین‌های پیرامونی ایران نگاه می‌کردند و چه سیاستی در این نواحی که نفع مادی برای آنها نداشت دنبال می‌کردند، همچنین بررسی تاریخ بلوچستان در این دوره روشن می‌سازد که حاکمان و سیاستمداران آن زمان به مسایل سیاسی جهان تا چه اندازه آگاه بودند و چه موضعی در برابر دیپلماسی فعال خارجی داشتند و آیا توانستند در تحولات سریع سیاسی جهان منافع کشور را حفظ کنند؟

مطالعه و بررسی نحوه برخورد حاکمان این دوره با مردم بلوچستان و چگونگی اداره این ناحیه و پیامدهای سیاست‌های اعمال شده از دیگر مسایلی است که در این پژوهش تا حد امکان روشن می‌گردد.

پیشینه پژوهش و انگیزه انتخاب موضوع

درباره وضعیت سیاسی بلوچستان و اعمال سیاست‌های خارجی به ویژه انگلستان در این ایالت، سوای مطالعات و تحقیقات رسمی سیاسی مربوطه به وزارت امور خارجه و بررسی‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی خارجی به خصوص در انگلستان، پژوهش مستقل دانشگاهی انجام نیافته است.

اخیراً در مراکز پژوهشی و دانشگاهی استان سیستان و بلوچستان، تلاش‌هایی برای روشن ساختن مسایل سیاسی، اجتماعی و اقتصادی این استان در حال انجام است. از این رو این پژوهش، اگر چه نخستین از این دست نیست ولی در زمره اولین تلاش‌هایی است که برای شناخت تاریخی بلوچستان انجام شده است.

آگاهی به اوضاع تاریخی ایالت مهم بلوچستان در جنوب شرق ایران، تاثیر گذاری سیاست‌های حکومت قاجاری در داخل و انگلیسی‌ها از خارج به خصوص در مورد تعیین محدوده‌های مرزی که بلوچستان بزرگ را به دو منطقه نفوذ و سلطه مشخص می‌کرده، انگیزه‌های اصلی از انتخاب این موضوع برای تحقیق بوده است.

قلمرو پژوهش

محدوده پژوهش در آغاز شامل تمام بلوچستان صرف نظر از مرزهای سیاسی کنونی آن است و سپس موضوع به آن بخش از بلوچستان محدود شده است که به تدریج در حیطه اقتدار حکومت قاجاریه در آمده است.

از نظر زمانی، قلمرو پژوهش از ابتدای حاکمیت قاجاریه بر ایران شروع می شود و تا پیروزی نهضت مشروطه و صدور دستور تاسیس مجلس شورای ملی را شامل می شود. دلیل انتخاب این دوره زمانی، توجه کشورهای اروپایی از جمله انگلیس و فرانسه به بلوچستان، همزمان با تشکیل حکومت قاجاریه در ایران است.

دلیل انتخاب نهضت مشروطه و تشکیل مجلس شورای ملی برای پایان دوره زمانی تحقیق، این است که با شروع مبارزات ملت ایران و حوادثی که در جریان انقلاب اتفاسق افتاد، در نتیجه مشغول شدن دولت مرکزی به این واقعه، اقتدار دولت مرکزی به تدریج در بلوچستان از میان رفت و در نتیجه شورش علیه سال ها ظلم و ستم ماموران در این منطقه آغاز شده. بر اثر این شورش تسلط حکومت در بلوچستان از بین رفت و این اوضاع تا سال ۱۳۰۷ شمسی که رضاشاه توانست مجدداً اقتدار دولت مرکزی را بر این ناحیه برقرار نماید، ادامه یافت. این پژوهش همواره با مشکلاتی مواجه بوده است که از میان آنها می توان به این موارد اشاره کرد:

۱- دشواری دسترسی به برخی از منابع

۲- همکاری نکردن برخی از نهادها و سازمان هایی که منابع و اسنادی در مورد مساله مورد پژوهش در اختیار داشته اند.

از آنجایی که بخش عمده ای از این تحقیق بر اساس اسناد انجام شده است قرائت اسناد و یادداشت برداری از آنها یکی از کارهای زمان بر در انجام تحقیق بوده است. فقدان هر گونه دسته بندی و گاه شماره گذاری اسناد در اداره کل اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ویژگی دیگری است که می توان به دشواری های تحقیق افزود.

بیان مساله و پرسش های تحقیق

با توجه به عنوان موضوع که در پی شناخت و فهم مسایل و وضعیت سیاسی بلوچستان در دوره قاجار است، پرسش های بسیاری مطرح می شود که اصلی ترین آن مجموع موضوع را در بر گرفته و پرسش های دیگر، شامل آن دسته از پرسش هایی است که پاسخ به آنها اجزا

و مسایل مربوط به موضوع را مشخص می کند. بنابر این پرسش اصلی این پژوهش عبارت است از این که:

وضعیت سیاسی بلوچستان در دوره قاجار و سیاست های اعمال شده توسط حاکمیت قاجاری در بلوچستان چگونه بود و چه ارتباطی میان وقایع این منطقه با مسایل بین المللی و به ویژه حضور انگلستان در هند و چالش های سیاسی بین ایران و انگلستان وجود داشته است؟ پرسش های فرعی که در این تحقیق تلاش شده است برای آنها جواب مناسبی پیدا شود عبارتند از:

۱- به چه دلایلی بلوچستان مورد توجه کشورهای رقیب اروپایی قرار گرفت؟
۲- دولت انگلیس برای نظارت بر بلوچستان چه روش هایی را در پیش گرفت؟
۳- گسترش قدرت حکومت قاجاریه در بلوچستان چگونه صورت گرفت و قرار گرفتن بخش هایی از بلوچستان در حیطه اقتدار قاجاری چه تاثیری بر سیاست های انگلیسی ها در این سرزمین داشت؟

۴- اوضاع سیاسی بلوچستان در دوره ناصر الدین شاه چگونه بود؟
۵- اقدامات ماموران انگلیسی برای تامین امنیت مرزهای هندوستان، در بلوچستان به چه صورت انجام شد؟

۶- زمینه ها و پیامدهای تشکیل کمیسیون های تعیین حدود مرزی چه بود؟
۷- علل ناکامی دولت مرکزی ایران در برقرار نمودن امنیت پایدار در بلوچستان چه بود؟
۸- وضعیت سیاسی بلوچستان در دوره سلطنت مظفر الدین شاه چگونه بود؟
۹- دخالت ماموران انگلیسی بعد از تعیین حدود مرزی و در نتیجه جدایی بخشش و سببی از بلوچستان، چگونه ادامه یافت؟

در انجام این پژوهش از روش تاریخی استفاده شده است. براساس این روش، نخست اسناد و مدارک و منابع مربوط به موضوع مورد بررسی انتقادی قرار گرفته تا صحت و سقم محتوای آنها نسبت به اجزاء یا کل موضوع مشخص گردد. بررسی انتقادی منابع و اسناد که مشخصه اصلی پژوهش علمی است این پژوهش را به شناختی انتقادی از موضوع رهنمون کرده و سر فصل های اصلی موضوع را مشخص ساخته است، در نتیجه شناخت روابط علی اجزا موضوع و استناد به منابع و اسناد نقد شده، تصویر کلی از اوضاع سیاسی بلوچستان در دوره قاجار فراهم آمده است.

در مورد گرد آوری اطلاعات ، منابع اصلی دوره قاجاریه که به حوادث بلوچستان اشاره کرده است مطالعه شده و اسناد و مدارک معتبر اعم از منتشر شده و انتشار نیافته مورد استفاده قرار گرفته است.

طرح تفصیلی

این تحقیق در یک بخش مقدماتی و سه بخش اصلی تنظیم شده است. در بخش مقدماتی در ابتدا به منظور آشنایی با ناحیه مورد پژوهش، کلیاتی از اوضاع جغرافیایی و موقعیت منطقه آورده شده است. در فصل دوم از این بخش درآمدی بر تاریخ بلوچستان از صفویه تا ابتدای سلطنت قاجار، مطالب آن فصل را به خود اختصاص داده است. سیاست ها و روش هایی که در دوره صفویه برای اداره بلوچستان به کار گرفته شد در دوره قاجاریه نیز تداوم یافت و به دلیل شباهت روش اداره بلوچستان در این دو دوره، به تاریخ این منطقه در این فصل پرداخته شده است.

بخش نخست این پژوهش، شامل اوضاع سیاسی بلوچستان در دوره فتحعلی شاه و محمد شاه است. در فصل اول رقابت های کشورهای اروپایی بر سر هندوستان و توجه آنها به بلوچستان بررسی شده است. وضعیت سیاسی بلوچستان به هنگام توجه قاجارها به این سرزمین و راهکارها و روش های آنان برای نفوذ در این ناحیه از مسایلی هستند که مطالب فصل دوم به آنها اختصاص داده شده است. در فصل سوم زمینه ها و علل شورش آقاخان محلاتی در دوره محمد شاه و اقدامات او، و پیامدهای این شورش مورد بررسی قرار گرفته است.

در بخش دوم به اوضاع سیاسی بلوچستان در دوره ناصر الدین شاه پرداخته شده است و چون مهمترین وقایع و حوادث بلوچستان در دوره قاجاریه به هنگام سلطنت ناصر الدین شاه بر ایران، اتفاق افتاده است، مطالب این بخش در پنج فصل ارائه شده و در هر فصل، مسایل مهم سیاسی در بلوچستان، تجزیه و تحلیل شده است.

در فصل اول از بخش دوم، روند گسترش قدرت قاجارها در بلوچستان در طی سال های ۱۲۶۴ تا ۱۲۹۵ ق. مورد توجه قرار گرفته است. اقدامات حاکمان کرمان و بلوچستان در این سال ها و نتایج روش های آنان برای اداره بلوچستان، از دیگر مطالب این فصل است. کشیده شدن خطوط تلگراف و زمینه سازی برای تعیین حدود، موضوع فصل دوم است، در این فصل به علل احداث خطوط تلگرافی در بلوچستان و خاک ایران و قراردادهای دولت انگلیس برای

حفاظت از خطوط تلگراف با سرداران نواحی مختلف بلوچستان و در خواست تعیین حدود مرزی از جانب انگلیسی ها پرداخته شده است.

مطالب فصل سوم از این بخش، از اصلی ترین قسمت های این پژوهش است، زیرا یکی از مهمترین روش های دخالت انگلیسی ها در بلوچستان، به صورت مجبور ساختن دولت ایران برای تعیین و نشانه گذاری حدود مرزی جلوه گر شد. در این فصل علل تشکیل کمیسیون اول تعیین حدود مرزی و روند کار نمایندگان ایران و انگلیس و پیامدهای تشکیل کمیسیون اول مورد بررسی قرار گرفته است. گزارش اوضاع سیاسی بلوچستان در طی سال های ۱۲۹۵ تا ۱۳۱۳ ق. مطالب فصل چهارم را تشکیل می دهد. حساسیت اوضاع بلوچستان در این سال ها و آگاهی شاه از اوضاع این منطقه، تحریک وسیع انگلیسی ها و شورش بلوچستان در سال ۱۳۰۷ ق. از علل پرداختن این مسایل در فصلی دیگر می باشد.

در فصل پنجم، تشکیل کمیسیون دوم مرزی و تعیین مرز ایران و دولت کلات از کوهک تا کوه ملک سیاه، بررسی شده است، در این قسمت اقدامات دولت انگلیس برای مجبور ساختن ایران به منظور موافقت با تعیین حدود، گزارش انجام عملیات تعیین حدود و موضع ماموران ایرانی به هنگام تعیین حدود، آورده شده است.

بخش سوم این پایان نامه شامل اوضاع سیاسی بلوچستان در دوره مظفر الدین شاه است. در فصل اول از این بخش به علل شورش های بلوچستان پس از قتل ناصر الدین شاه و روش اداره این ناحیه در این سال ها پرداخته شده است.

سیاست انگلیسی ها، در سال اول سلطنت مظفر الدین شاه، دخالت دولت هند انگلیس در بلوچستان از مسایلی هستند که مباحث فصل دوم را به خود اختصاص داده است. نقض حاکمیت ایران در بخش هایی از بلوچستان بعد از گذشت چند سال از تعیین حدود مرزی و رقابت دولت های روس و انگلیس در بلوچستان از دیگر مطالب این فصل را تشکیل می دهد.

در فصل سوم، دخالت گسترده انگلیسی ها در بلوچستان و در واقع کنترل این سرزمین توسط آنها در سال های آخر سلطنت مظفر الدین شاه، به کارگیری روش های سرکوبگرانه در اداره بلوچستان، مهاجرت گسترده مردم این ایالت به خارج از ایران و آغاز شورش در بلوچستان بعد از مرگ مظفر الدین شاه، مسایلی هستند که موضوعات این فصل را در بر می گیرد.

در پایان لازم می‌دانم از زحمات و راهنمایی‌های استاد محترم و گرانقدرم جناب آقای دکتر مصدق که در تمامی مراحل این پژوهش مرا یاری دادند و با گشاده رویی و مهربانی نکات سودمندی را خاطر نشان کردند درکمال فروتنی و احترام تشکر و قدردانی نمایم.

از زحمات و مساعدت‌های ارزشمند جناب آقای دکتر تکمیل همایون بعنوان استاد مشاور صمیمانه تشکر و قدردانی می‌کنم، ایشان نیز نکات مهمی در مورد این رساله به بنده متذکر شدند.

درس آموزی در محضر این اساتید را افتخاری برای خود می‌دانم و سلامتی و خدمات بیشتر این بزرگواران را برای میهن عزیزم ایران از درگاه خداوند متعال خواستارم.

همچنین از دست اندرکاران محترم کتابخانه مرکزی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، اداره کل اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، موسسه مطالعات تاریخ معاصر و سازمان اسناد ملی ایران که به هنگام گردآوری مطالب با بنده همکاری داشته‌اند تشکر و قدردانی می‌کنم.

در پایان از همدلی و همراهی خانواده ام که همواره مشوقم در ادامه تحصیل بوده‌اند تشکر می‌نمایم.

- معرفی منابع و مآخذ

منابع تاریخ بلوچستان در دوره قاجار در مقایسه با مناطقی که به سایر بخش های ایران پرداخته است بسیار ناچیز است و تاریخ نگاران این دوره به طور پراکنده برخی از حوادث و وقایع بلوچستان را به صورت خلاصه گزارش کرده اند که نمی تواند روشنگر اوضاع سیاسی و اجتماعی بلوچستان در دوره مورد بحث باشد. این گزارش ها چیزی نیست غیر از خبر لشکرکشی نیروهای قاجاری به بلوچستان، که از خلال آنها هیچ گونه اطلاعاتی در مورد اوضاع اجتماعی بلوچستان بدست نمی آید. می توان گفت همانطور که بلوچستان در دوره قاجار از نظر سیاسی مورد کم توجهی قرار گرفته است، به تبع آن مورد کم توجهی تاریخ نگاران آن زمان واقع شده است. هر چند این سرزمین به خاطر قرار گرفتن در گردونه سیاست های بین المللی، اهمیتی ویژه یافت، اما زمامداران قاجاری چندان توجهی به آن نکردند.

به هنگام رقابت شدید سیاسی بین فرانسه و انگلیس در ایران بر سر هندوستان، گروهی از ماموران نظامی و سیاسی کمپانی هند شرقی انگلیس از نیمه اول قرن نوزدهم وارد بلوچستان شدند و کار مطالعه و بررسی این بخش از ایران را آغاز کردند، نتایج تحقیقات و کنجکاوای های این گروه بعدها به صورت کتاب و سفرنامه منتشر شد. این کتاب ها عاری از غرض ورزی نیست اما از آنجایی که این ماموران اطلاعات قابل توجهی در مورد اوضاع سیاسی و اجتماعی بلوچستان در این دوره آورده اند آگاهی هایشان در جای خود دارای اهمیت فراوان است.

به دنبال تشکیل نخستین کمیسیون مرزی و از دست رفتن بخشی از خاک ایران، ناصرالدین شاه به حاکمان ایالات دستور داد که به منظور شناخت ولایات تحت امر خود در آن سیاحت کرده و نتیجه ماموریت خود را به او گزارش دهند، مامورانی از مرکز نیز برای شناخت سرزمین های مرزی گسیل شدند. نتایج این ماموریت ها نوشتن سفرنامه ها و رساله هایی توسط ماموران ایرانی بود. این گزارش ها اطلاعات قابل توجهی در خود دارد و از این جهت که نخستین گزارش هایی است که توسط ایرانیان درباره بلوچستان

نوشته شده در نوع خود کم نظیر است، اما در مقایسه با نوشته های خارجیان فاقد تیزی و کنجکاوی های آنان است .

با بیان این مقدمه به معرفی برخی از منابع استفاده شده در این پژوهش پرداخته می شود .

الف - منابع تاریخی نگاری ایرانی و خارجی

۱- مآثر سلطانیه

این کتاب توسط عبدالرزاق بن نجفقلی معروف به مفتون دنبلی تألیف شده است. ۱. موضوع اصلی کتاب شرح جنگ های ایران و روسیه است ، اما نویسنده، مطالب ارزشمندی در مورد وقایع نخستین سال های سلطنت قاجار ها بر ایران نوشته است . شرح ماموریت فرستادگان انگلیسی و فرانسوی به هنگام شدت گرفتن رقابت بر سر هندوستان و تلاش برای جلب حمایت دولتمردان ایران از گزارش های مهم این کتاب است .

۲- حقایق الاخبار ناصری ۲

محمد جعفر خور موجی نویسنده این کتاب ابتدا در خورموج به کلانتری اشتغال داشت . سپس به شیراز آمد و به امور دیوانی مشغول شد . از آنجا به تهران آمد و در این شهر بوسیله یکی از دوستان خود به دربار ناصرالدین شاه راه یافت . وی در سال ۱۲۷۷ق. به عنوان حقایق نگار ملقب گردید و در این زمان حقایق الاخبار را که شامل رویدادهای بیست سال اول سلطنت ناصرالدین شاه است ، نوشت . از آنجایی که نویسنده این کتاب درباره امیرکبیر حقیقت را نوشته بود کتابش مورد قبول ناصرالدین شاه قرار نگرفت . این اثر علاوه بر اینکه نسبت به سایر کتاب های دیگر این دوره از چاپلوسی و مداحی بی مورد خالی است بر اساس راستی و درستی نیز نوشته شده است . کتاب دارای انشای ساده و خالی از پیرایه است.

۱- عبدالرزاق بن نجفقلی (مفتون دنبلی): مآثر سلطانیه ، به اهتمام محمدباقر تبریزی ، تبریز ، بی تا ، ۱۲۴۱ق.

۲- محمد جعفر خور موجی : حقایق الاخبار ناصری ، به کوشش حسین خدیوچم ، تهران ، انتشارات کتابفروشی زوار ، ۱۳۴۴.

با روی کارآمدن ناصرالدین شاه او تصمیم گرفت بلوچستان را نظم داده و تسلط دولت مرکزی را بر تمام نقاط آن گسترش دهد، حوادث مربوط به سال های ۱۲۶۶ تا ۱۲۷۲ق. که بلوچستان به تدریج توسط نیروهای دولتی گشوده شد، در این کتاب آمده است.

۳- روضة الصفای ناصری ۱

این کتاب توسط رضا قلی خان هدایت تألیف شده است. او به فرمان ناصرالدین شاه به ریاست دارالفنون منصوب شد و از وی چند اثر به جا مانده است. از جمله آثارش افزودن سه جلد به کتاب روضة الصفای میر خواند است که شامل تاریخ دوره های صفویه، زندیه و قاجاریه است که این ملحقیات را روضة الصفای ناصری نام نهاده است. نویسنده در این کتاب حوادثی از جمله شورش آقاخان و ماجرای امیرتوپخانه را در بلوچستان و شورش محمد شاه خان سبی را به تفصیل آورده است.

۴- ناسخ التواریخ تألیف میرزا محمد تقی لسان الملک سپهر ۲

این کتاب تاریخ مفصل و مشروحو است از حوادث تاریخی از هبوط آدم تا دوران پادشاهی ناصرالدین شاه. سپهر در دوره سلطنت محمدشاه مداح خاص شاه و منشی و مستوفی دیوان بود و در زمان ناصر الدین شاه به نوشتن کتاب ناسخ التواریخ ماموریت یافت و شاه به او لقب لسان الملک داد. هر چند که نویسنده در مورد پاره ای حوادث به مانند سایر مورخان^۱ در بسیاری از نوشتن حقیقت خود داری کرده است اما از آنجایی که بسیاری از حوادث را با ذکر جزئیات ثبت کرده، این اثر دارای اهمیت فراوان است.

در این کتاب شورش آقاخان محلاتی و دیگر حوادث مربوط به بلوچستان به تفصیل شرح داده شده است و هیچ کتاب دیگری در این دوره، حوادث بلوچستان را به مانند ناسخ التواریخ با جزئیات آن ثبت نکرده است.

۱ - رضاقلی خان هدایت: روضة الصفای ناصری، تهران، کتابفروشی های مرکزی و خیام، ۱۳۳۹.

۲ - میرزا محمد تقی لسان الملک سپهر: ناسخ التواریخ، به تصحیح و حواشی محمد باقر مجبودی، تهران، کتابفروشی مجبودی، ۱۳۸۵ق.